

Ю.Г. Антипкін, д. мед. н., професор, академік НАМН України, Н.Є. Горбань, д. мед. н., О.Г. Луценко, к. мед. н., Л.М. Слободченко, О.В. Лапкіра, І.В. Слепакурова, ДУ «Інститут педіатрії, акушерства і гінекології імені академіка О.М. Лук'янової НАМН України», м. Київ

Проблема вживання алкоголю підлітками: вплив сім'ї та соціуму

У роботі розглядаються особливості вживання алкоголю підлітками, членами їх сімей та друзями. Встановлено, що третина підлітків вживали алкоголь протягом останнього місяця (34,4%), а відчуття сп'яніння хоч раз у житті відчували 29,4% опитаних. Проблеми у відносинах із батьками через вживання алкоголю наявні у 12,8% підлітків. Встановлено, що діти, які ніколи не вживали алкоголь у підлітковому віці, майже у 2 рази рідше проявляють агресію, ніж їхні однолітки, які хоч раз у житті вживали алкоголь. Виявлено, що чверть підлітків (24,9%) мають рідних старших братів чи сестер, які вживають алкоголь, а переважно більшість опитаних (80,2%) мають друзів, які вживають алкоголь. Отримані результати підкреслюють актуальність проблеми алкоголізації підлітків із позицій соціальних та сімейних аспектів.

Вступ

Для сучасного українського суспільства характерним є різка зміна соціальних відносин, часте недотримання моральних та етичних норм, поширення алкоголізму і наркоманії в частині соціуму, руйнування сімейних цінностей і проблеми у взаємовідносинах між дітьми та батьками. Усе це ускладнює процес формування особистості, пошуку життєвого сенсу, усвідомлення себе членом суспільства у підлітків, що часто призводить до їх дезадаптації та проявів девіантної поведінки.

У підлітковому віці з'являються нові соціальні ролі, права та обов'язки, розширюється сфера комунікації, змінюється характер міжособистісних взаємодій, відбувається усвідомлення морально-етичних норм [1]. Важливого значення набуває спілкування з однолітками, яке визначається потребою утвердити себе в їхньому середовищі. У спілкуванні та поведінкових реакціях підлітків можуть проявлятися протиріччя, конфліктність, негативізм, неприйняття інших поглядів та переконань, демонстративність, намагання звільнитися від опіки та контролю старших. Недостатній рівень волевого і когнітивного розвитку у підлітків не дозволяє їм усвідомлено аналізувати власні вчинки і реакції інших та регулювати свою поведінку. Відсутність знань про шкідливість алкоголю, недооцінка переваг здорового способу життя, а також невисокий ступінь особистісної зрілості та навичок відповідальної поведінки можуть стати внутрішніми психологічними умовами формування у підлітків позитивної алкогольної установки [1-3].

Вживання алкоголю у підлітковому віці пов'язано з труднощами адаптації до нових соціальних ролей та відношень на тлі психофізіологічних змін організму, зумовлених статевим дозріванням. Порушення психічної адаптації у підлітковому віці, які є передумовою систематичного споживання алкоголю, пов'язані з формуванням особистості підлітків.

Протягом багатьох років проблема вживання алкоголю, тютюну і наркотиків підлітками досліджується вченими різних країн [2, 4, 5]. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає пияцтво підлітків як першочергову причину травм, насильства і передчасної смерті серед цієї вікової групи [6]. В Європі спостерігаються одні з найвищих рівнів споживання алкоголю у світі. За даними К. Donoghue та співавт. (2017), 40% підлітків у Великобританії вживали алкогольний напій [7]. У 2014 році до моменту настання 15-річного віку більш ніж кожен десятий підліток у Європейському

регіоні регулярно щотижня вживав алкоголь (9% дівчат і 16% юнаків) [6].

Україна є одним із лідерів серед країн Європи за кількістю підлітків, які вживають алкоголь, особливо слабоалкогольні напої. За даними Українського інституту соціальних досліджень, хоча б один раз у житті вживали алкогольні напої 44,8% учнів (від 13,7% 10-річних учнів до 76,2% — 17-річних) [3]. За результатами досліджень, проведених Українським науково-дослідним інститутом соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України, 22% школярів і студентів середніх та вищих навчальних закладів вживають спиртні напої практично щодня або щонайменше кілька разів на тиждень [8, 9].

Результати дослідження ESPAD-2019 свідчать, що переважна більшість опитаних (85,7%) підлітків в Україні упродовж свого життя вживали алкогольні напої принаймні 1 раз [10], 1-2 рази — 13,6% респондентів (що свідчить про «прецедент ознайомлення» з алкоголем). Чверть опитаних (25,8%) вживали алкогольні напої 3-9 разів у своєму житті, дещо більший досвід вживання алкоголю (а саме 10-19 разів) мали 27,9% респондентів, що можна кваліфікувати як «значний» досвід. Досвід вживання алкоголю від 20 до 39 разів мали 11,5% опитаних підлітків, у свою чергу вживали алкогольні напої 40 разів і більше — 18,4% опитаних підлітків (що вказує на «дуже великий» досвід вживання алкоголю). Сумарно кількість тих, хто вживав алкоголь у своєму житті 10 разів і більше, становить 57,8%, тобто майже половина опитаних.

Рання алкоголізація підлітків — їхнє знайомство із високими дозами алкоголю у віці до 16 років — є однією з форм девіантної поведінки. Згідно зі статистичними даними, в останні роки алкогольні напої вживає кожен третій школяр у середніх класах і більше половини учнів — у старших. Середній вік початку вживання алкоголю у хлопців знизився до 12,5 років, у дівчат — до 12,9 років. При цьому у підлітків переважає групова, найчастіше пивна алкоголізація, для якої характерним є розвиток фізичної і психічної залежності від алкоголю вже за один рік [1].

Науковцями простежено, що підлітки, які починали експериментувати з алкоголем у 12 років, у віці 20-22 років частіше підлягали арештам та мали більшу ймовірність порушень, пов'язаних із вживанням психоактивних речовин, порівняно із підлітками, які не вживали алкоголь, чи тими, у кого перший досвід вживання алкоголю відбувся у 14 років [11]. Крім цього, кожний додатковий рік

відтермінування початку вживання алкоголю знижує ймовірність алкогольної залежності на 14% [12].

З віком зростає кількість підлітків, які вживали алкогольні напої, та кількість тих, хто має досвід вживання алкоголю, у тому числі «великий» та «дуже великий» досвід [10]. Хлопці дещо раніше за дівчат вперше пробують алкоголь. З віком гендерні розбіжності у споживанні алкоголю нівелюються, а вживання його зростає. Важливим фактором, що детермінує девіантну поведінку підлітка, є неблагополуччя родини, в якій він виховується [13]. Критерієм благополуччя або неблагополуччя родини можна вважати міру її впливу на дітей, стиль дитячо-батьківських відносин, виконання родинною в повному обсязі виховної і соціалізуючої функції.

Сім'я є для неповнолітніх прикладом культури вживання спиртних напоїв, який проявляється в алкогольній практиці батьків, інтенсивності й характері вживання алкоголю членами сім'ї підлітка [14]. Батьки, старші брати та сестри, інші дорослі члени сім'ї, вживаючи алкогольні напої під час родинних свят, створюють сприятливу установку на вживання алкоголю у підлітків, виступають ініціаторами першої проби алкоголю неповнолітнім, провокують ситуацію спільного вживання спиртних напоїв із підлітками. Неузгодженість між алкогольною практикою батьків із декларованими ними настановами про шкоду спиртних напоїв утруднює профілактичний вплив родини на збереження здоров'я неповнолітніх.

Трудова міграція одного чи обох батьків за кордон сприяє розвитку алкоголізації підлітків, створюючи умови для набуття залежності [15]. Підлітки, чия мама працювала за кордоном, утворюють найбільш специфічну групу. Можна говорити, що відсутність матері найбільш згубно впливає на соціальну і психологічну зрілість дітей, що сприяє їхній алкоголізації. Психологічна байдужість як з боку матері, так і батька знижує мотивацію у дітей і сприяє важчому перебігу алкогольної залежності.

Макросоціальне оточення в підлітковому віці також впливає на можливість виникнення алкогольної поведінки [16]. Соціальне оточення може проявлятися поширеністю алкоголізації в групових об'єднаннях підлітків, значним впливом асоціальних груп у навчальних закладах, культивуванням привабливості асоціальної поведінки з одночасним зниженням значення справжніх духовних цінностей.

Важливою причиною невпинного зростання алкогольної проблеми продовжує залишатися політика у сфері реклами,

Ю.Г. Антипкін

Н.Є. Горбань

О.Г. Луценко

цінова доступність алкогольних напоїв, продаж їх неповнолітнім, послаблення уваги органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування до вирішення питань забезпечення змістовного дозвілля і відпочинку населення, насамперед молоді, а також відсутність системи протипалкольної профілактики, розрахованої на різні вікові та соціальні групи населення [9]. Привабливістю для молоді спиртних напоїв посилюється популяризацією вживання алкоголю в кіно, телепередачах, рекламних роликів і проспектах.

В Україні широка мережа торговельних точок забезпечує практично необмежений доступ до алкоголю не тільки дорослим, а й дітям. Хоча законодавством визначений мінімальний вік продажу алкоголю дітям 18 років, результати дослідження показали, що алкоголь є доступним для учнів 15-17 років. Найдоступнішими є слабоалкогольні напої (так званий «алкопоп») та пиво. Менш доступними є міцні алкогольні напої, хоча понад 22% підлітків також вважають їх легкодоступними [5, 10].

Шампанське користується більшою популярністю серед дівчат, ніж серед хлопців. Науковці відзначають, що збільшення алкоголізації серед неповнолітніх відбувається за рахунок споживання пива [17]. Згідно з епідеміологічними даними, від 2/3 до 3/4 підлітків надають перевагу пиву. Кожен третій підліток у 12 років вживає пиво, а у віці 13 років його споживають двоє з кожних трьох. Систематичне вживання пива неповнолітні починають в середньому в 12 років.

Щодо обсягу спожитого алкоголю, згідно з дослідженням ESPAD-2019, серед респондентів, які пили пиво під час останнього вживання алкоголю, приблизно половина (48%) вжили менше 500 мл напою [10]. Чимало (28,6%) респондентів випили від 500 до 1000 мл пива, тобто 1-2 пляшки по 0,5 літрів. Більше 1 літра пива вжили 14,7% опитаних.

Серед респондентів, які пили шампанське під час останнього вживання алкоголю, більше половини (59%) випили менше одного келиха напою, тобто менше 200 мл. Чимало (27,1%) опитаних випили 2-3 келихи шампанського (від 200 до 400 мл). Були й такі, хто випив за 1 раз цілу пляшку шампанського або більше (понад 750 мл).

Серед респондентів, які пили слабоалкогольні напої під час останнього вживання, більше половини (53,5%) вжили менше 500 мл напою. Чимало (26,7%) респондентів випили від 500 до 1000 мл слабоалкогольних напоїв, тобто до трьох пляшок ємністю 330 мл. Більше 1 літра таких напоїв вжили 7,9% опитаних.

Серед респондентів, які пили міцні напої (горілку, віскі, коньяк, самогон тощо) під час останнього вживання алкоголю, 2/3 (68,3%) випили 2 або більше чарок напою (від 80 мл і більше). Водночас 1/4 опитаних (25,3%) випили за 1 раз понад 240 мл — більше 5 чарок.

Епідеміологічні дані та збільшення частоти алкогольних психозів свідчать про погіршення алкогольної ситуації в підлітковому середовищі. Освоєння соціальних ролей супроводжується наслідком поведінки дорослих, що може проявлятися імітацією дезадаптивних стереотипів поведінки: у палінні, вживанні алкогольних напоїв, токсичних і наркотичних речовин, правопорушень тощо. Відзначається, що у групі підлітків, які епізодично вживають алкоголь, залучення до випивки відбувалося переважно в родинному колі. Встановлено, що підлітки, які систематично споживають алкоголь, найчастіше долучилися до цього поза домом, у колі однолітків чи старших товаришів.

Дослідники виділяють наступні причини зловживання алкоголем серед підлітків та молоді: доступність алкоголю, фінансове неблагополуччя, невирішені побутові проблеми, соціальні проблеми та пов'язані з ними психологічні стани невизначеності, депресії, вплив соціального оточення, зокрема друзів, низький соціальний та освітній статус. У розвитку алкоголізму серед дітей вирішальну роль виконують погані приклади батьків, сімейні алкогольні традиції, що призводять до формування інтересу до спиртного [9].

Явища пияцтва та алкоголізму як прояви адиктивної поведінки виступають каталізатором інших видів соціальних відхилень — злочинності, адміністративних порушень, соціального паразитизму, самогубств, аморальної поведінки. Більшість авторів вказує на те, що залученість підлітків до ризикової поведінки починається зі зловживання психоактивними речовинами [18–20]. Моделі поведінки, які наслідують підлітки, впливають на все їхнє життя та здоров'я наступних поколінь [21]. Складний комплекс спадкових, пре-, перит та постнатальних негативних впливів стає причиною того, що в період пубертатної кризи особа не має достатнього потенціалу для її успішного подолання, активується пошук зовнішніх допоміжних засобів для вирішення внутрішніх проблем, і часто таким засобом виступають різноманітні психоактивні речовини, зокрема алкоголь [22, 23].

Проведене І.Ю. Лобановим дослідження (2020) показало, що 19,5% обстежених осіб у віці 15–19 років мають окремі ознаки алкогольної залежності [23]. Лише 17,3% досліджених підлітків ніколи не вживали алкоголь, що виявилось значно гірше показників зарубіжних досліджень [24]. Також автор відзначає у сучасних умовах більш ранній початок вживання алкогольними напоями — у віці до 10 років. Малоімовірно, що таке раннє залучення є сутю ініціативою самих респондентів. Скоріше за все, це відбувається за безпосередньої участі їх найближчого оточення, що характеризує

так звану сучасну культуру вживання алкоголю. Загалом 31,2% респондентів віком 15–19 років регулярно вживають алкогольні напої (від 2–3 до 15–20 разів на місяць). Більше половини опитуваних — 57,6% — надають перевагу вживанню пива.

Вживання психоактивних речовин у значній мірі визначається особистісними факторами, які іноді мають не менш вагомий вплив, ніж соціально-демографічні фактори [16]. У роботі Т. Волкова (2019) показано, що існують суттєві відмінності типологічних особливостей самооцінки і самовідношення у підлітків, які вживають спиртні напої, та у підлітків, які не вживають алкоголь [25]. Відзначено, що неповнолітні, які не вживають алкогольні напої, вище оцінюють своє здоров'я, розумові здібності, характер та свою зовнішність, ніж підлітки, які вживають алкоголь. Підлітки, які не вживають алкогольні напої, намагаються уникнути невдач, а підлітки, які вживають алкоголь, надають перевагу ризикованій поведінці для досягнення своєї мети.

Науковці, досліджуючи мотиви вживання алкоголю в підлітковому віці, отримали наступні дані: для третини підлітків алкоголь виступає «засобом від неприємностей»; одному з семи він допомагає зняти напругу і розслабитися; кожному восьмому — підняти настрій або взяти участь у спілкуванні в компанії [16]. У дослідженні І.Ю. Лобанова (2020) стосовно впливу алкоголю відзначено, що підвищення тону та покращення настрою є основними ефектами для учасників дослідження (44,2%) [23]. Також виявилось, що 31,2% обстежених підлітків поступово підвищують дозу вживання алкоголю.

Згідно із дослідженням ESPAD-2019, найбільше респондентів вживали алкоголь тому, що це «покрасить вечірку та святкування» (26,4% опитаних), «робить заходи веселішими» (25,9%), «допомагає насолодитися вечірком» (24,9%) [10]. Отже, найчастіше підлітки вживають алкоголь, щоб «поліпшити» вечірку чи святковий захід, зробити їх більш емоційними, веселішими. «Тому що це — весело»: такий мотив для вживання алкоголю був актуальним для 19,9% опитаних. Психоемоційний стан і переживання особливо важливі для дівчат. Порівняно із хлопцями, дівчата частіше вказують причиною вживання алкоголю прагнення «поліпшити» вечірку чи святковий захід, зробити його більш емоційним, веселішим. Також дівчата помітно частіше вживають алкоголь для того, щоб подолати внутрішній психологічний дискомфорт, позбутися поганого настрою, підбадьорити себе.

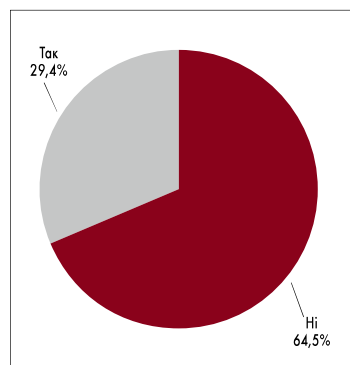

Рис. 1. Відповіді підлітків на запитання про відчуття сп'яніння від вживання алкоголю протягом життя

Відмінності у мотивації до вживання алкоголю серед підлітків пояснюються також культурними особливостями. Так, для молоді з країн, в яких цінується індивідуалізм (наприклад, Ірландії, Нідерландів, Великобританії, Швейцарії), сильнішими виявилися соціальна мотивація й прагнення до приємних відчуттів (тобто пити з іншими і пити, щоб напитися), ніж у підлітків із країн з «колективістською» культурою (наприклад, Іспанії та Португалії) [26].

У дослідженні З.В. Лашкул та співавт. (2017) встановлено, що багато підлітків усвідомлюють, що для збереження здоров'я важливо не зловживати алкоголем (серед дівчат — 63,5%, юнаків — 48,7%), але при цьому вони поводяться протилежним чином [21]. Потяг до вживання алкоголю значною мірою зумовлений відсутністю належного переконання щодо шкідливих наслідків вживання алкоголю та можливості розвитку алкогольної залежності.

Соціальне значення здоров'я дітей, зокрема підлітків, зумовлене тим, що вони становлять найближчий репродуктивний, інтелектуальний, економічний, соціальний, політичний та культурний потенціал суспільства [21]. Профілактика адиктивної поведінки підлітків передбачає систему загальних і спеціальних заходів на різних рівнях соціальної організації — загальнодержавному, громадському, економічному, медико-санітарному, педагогічному, соціально-психологічному [25].

Умовами успішності корекційної роботи вважається її комплексність, послідовність, своєчасність. Психологічна допомога є одним із рівнів системи профілактики адиктивної поведінки та має два основні напрями: психологічна превенція (попередження, психопрофілактика) і психологічна інтервенція (подолання, корекція, реабілітація). Психопревенція вживання психоактивних речовин повинна проводитися в сукупності з психогігієнічними, освітніми заходами з урахуванням факторів ризику і особливостей формування адиктивної патології [27, 28]. Інформаційні повідомлення щодо алкоголю, які отримують учні від однолітків, батьків та працівників шкільного закладу, повинні носити подібний, не різномірний характер. Якщо учні розуміють позитивні та негативні аспекти вживання наркотиків та алкоголю і засвоїли навички особистісної та соціальної компетентності щодо попередження проблем, пов'язаних із ними, вони краще підготовлені до ухвалення розумного рішення про їх вживання у відповідних соціальних ситуаціях [29].

Шодо взаємовідносин підлітків та системи організації медичної допомоги,

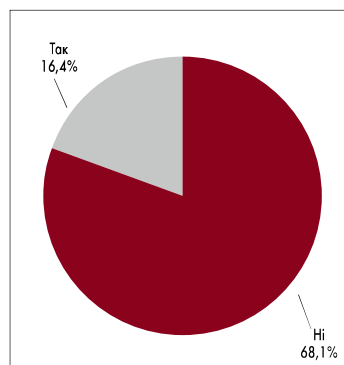

Рис. 2. Відповіді підлітків на запитання про відчуття сп'яніння від вживання алкоголю за останні 12 місяців

ситуація має деякі особливості. Так, згідно з науковими дослідженнями, понад 80% лікарів стикалися з труднощами у спілкуванні з підлітками [21]. Лише 32,8% лікарів проводять роботу з підлітками щодо формування здорового способу життя. Загалом 12,8% лікарів співпрацюють із соціальними службами, а 35,7% — із закладами освіти. Дослідження вказують на необхідність зміни ставлення до охорони здоров'я підлітків на первинному рівні та, відповідно, на важливість служб, здатних вирішувати проблеми ризикової поведінки сучасних підлітків [30].

Мета дослідження — вивчити особливості вживання алкоголю підлітками та їх оточенням, проаналізувати вплив алкоголю на рівень агресії дітей та дослідити роль цього соціального фактору.

Матеріали та методи дослідження

Проаналізовані результати лонгітюдного дослідження «Сім'я і діти України» (український фрагмент міжнародної програми ELSPEC — Європейського довгострокового спостереження за батьківством та дитинством): відібрані 1075 комплектів анкет учасників («Анкета підлітка 15–18 років», «Анкета матері підлітка 15–18 років»), враховані змістовні та коректно заповнені відповіді.

Для пошуку можливого впливу вживання алкоголю на прояви агресії у підлітковому віці відібрано випадки, для яких були наявні змістовні відповіді на питання щодо вживання алкоголю та проявів агресії в «Анкеті підлітка 15–18 років» (сформовані 2 групи підлітків із проявами або без проявів агресії, які самостійно визначали свій психоемоційний стан).

Використано соціологічний та медико-статистичний методи дослідження (формування бази даних — система SPSS; статистична обробка — середовище Windows XP, програми Microsoft Office 2003, 2010, «IBM SPSS Statistics 20.0»).

Результати дослідження та їх обговорення

За результатами аналізу відповідей підлітків на запитання щодо відчуття сп'яніння від вживання алкоголю протягом життя встановлено, що з 1009 опитаних 693 (64,5%) підлітка ніколи такого не відчували, а 316 (29,4%) осіб вже відчували стан сп'яніння протягом життя (рис. 1).

Згідно з опитуванням, за останні 12 місяців не були у стані сп'яніння 732 (68,1%) підлітка, решта — 177 (16,4%) осіб підтвердили такий стан за вказаний період (рис. 2).

На запитання «скільки ви випили алкоголю в один з останніх 30 днів?» («порція» алкоголю — бокал/пляшка/банка пива (близько 500 мл), пляшка алкогольного коктейлю (близько 500 мл), бокал вина або шампанського (близько 150 мл), чарка міцного напою (близько 50 мл)), отримано наступний розподіл відповідей.

Більше третини (36,9%) підлітків зовсім не вживають алкогольні напої; 23,8% опитаних не вживали алкоголь протягом останніх 30 днів; розподіл тих, хто вживав алкоголь: 15,8% — вживали 1 порцію, 7,8% — 2 порції, 3,3% — 3 порції, 3,2% — 4 порції, 2% — 5 порцій, більше 5 порцій алкоголю протягом останніх 30 днів вживала незначна кількість респондентів (рис. 3).

Підсумовуючи відповіді, можна визначити, що 34,4% підлітків протягом

Продовження на стор. 12.

Проблема вживання алкоголю підлітками: вплив сім'ї та соціуму

Продовження. Початок на стор. 10.

останнього місяця вживали алкоголь, найчастіше (у 15,8% випадків) — 1 порцію.

Під час аналізу можливості виникнення у підлітків проблем із батьками у зв'язку зі вживанням алкоголю з'ясовано, що в більшості випадків (74,5%) респонденти не відмічали наявності такої проблеми. Але все ж таки 12,8% підлітків вказали на такі проблеми, з них 10% опитаних — з частотою 1-2 рази, 2% — 3-5 разів, 0,8% — більше 6 разів (рис. 4).

Дослідження впливу вживання алкогольних напоїв на рівень агресії в підлітковому віці виявило, що діти, які ніколи не вживали алкоголь, майже у півтора рази рідше проявляють агресію (36,6% в агресивній групі проти 63,4% серед неагресивних підлітків відповідно), ніж їхні однолітки, які хоч раз у житті вживали алкоголь ($p \geq 0,005$; рис. 5).

Слід відзначити, що кількість підлітків, які відмітили у себе прояви агресії (відповіді в «Анкеті підлітка 15-18 років»), зростає зі збільшенням кількості випадків вживання алкоголю. Помітно, що незначна кількість випадків вживання алкоголю протягом життя (до 5 разів) не демонструє відчутного впливу на рівень агресії, проте далі він зростає зі збільшенням частоти вживання алкоголю — 67,7% при вживанні алкоголю більше 20 разів (рис. 6).

При аналізі зв'язку між проявами агресії у підлітків та вживанням алкоголю (аналогічні дані з «Анкеті матері підлітка 15-18 років») встановлено різницю між відповідями підлітків та їхніх матерів.

Так, кількість підлітків, які вживали алкоголь згідно з відповідями матерів, виявилася дещо нижчою, ніж у відповідях

підлітків («Анкеті підлітка 15-18 років») — 48,4 проти 65,4%. У той же час кількість підлітків, які алкоголь не вживали, виявилася співставною і близькою за значенням — 23,1 проти 24,6% [31].

При аналізі відповіді матерів щодо місця, де дитина, на їх погляд, мала перше «знайомство» з алкоголем, встановлено, що у більшості випадків (23,5%) підлітки вперше спробували алкоголь із друзями, у 19,2% випадків — вдома, у 5,7% — у гостях.

Майже у чверті випадках (23,1%) матері стверджували, що їх 15-18-річна дитина не пробувала алкоголь взагалі (рис. 7).

Результати аналогічних обчислень за даними «Анкеті матері підлітка 15-18 років» також показують, що діти, які ніколи не вживали алкоголь у підлітковому віці, значно рідше проявляють агресію, ніж їхні однолітки, що хоч раз у житті вживали алкоголь.

Цей зв'язок виражений дещо слабше, ніж за результатами обчислень даних «Анкеті підлітка 15-18 років», що може пояснюватися обережністю матерів у відповідях про їхніх дітей, проте він цілком виразний і його статистична значимість висока (рис. 8).

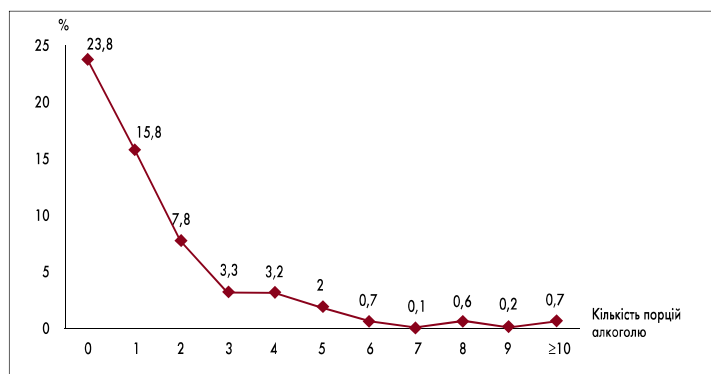

Рис. 3. Відповіді підлітків на запитання «скільки ви випили алкоголю в один з останніх 30 днів?»

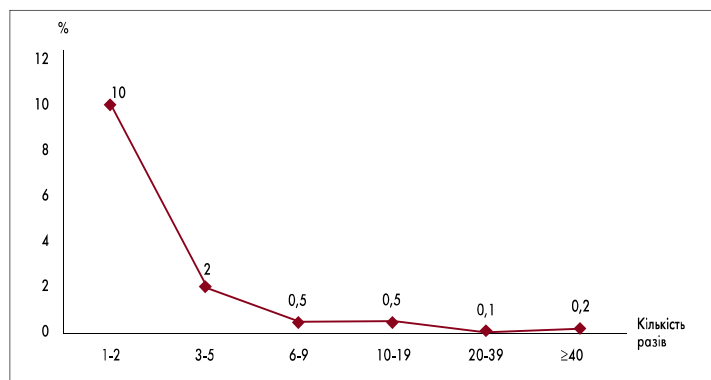

Рис. 4. Відповіді підлітків на запитання «як часто впродовж останнього року з вами трапилися серйозні проблеми з батьками через вживання алкоголю?»

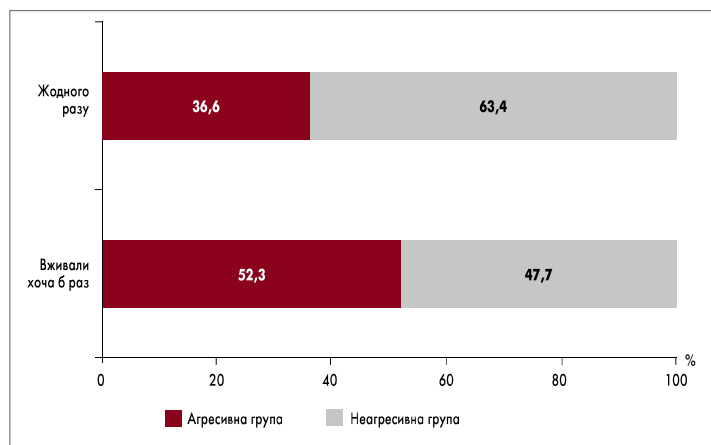

Рис. 5. Розподіл підлітків за вживанням алкоголю серед агресивної та неагресивної груп

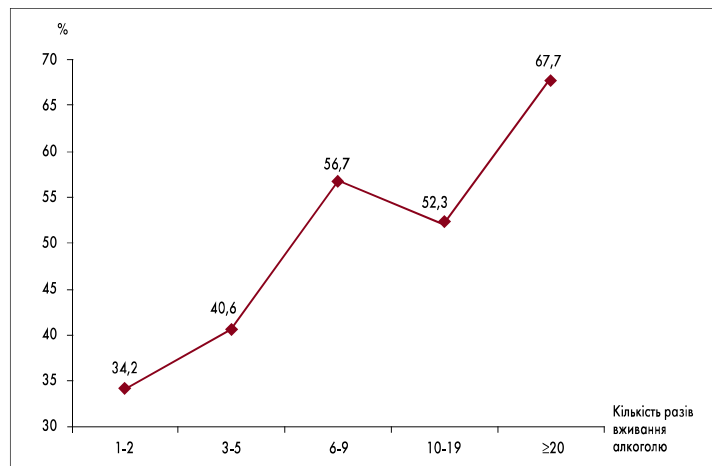

Рис. 6. Залежність рівня агресії серед підлітків від частоти вживання алкоголю

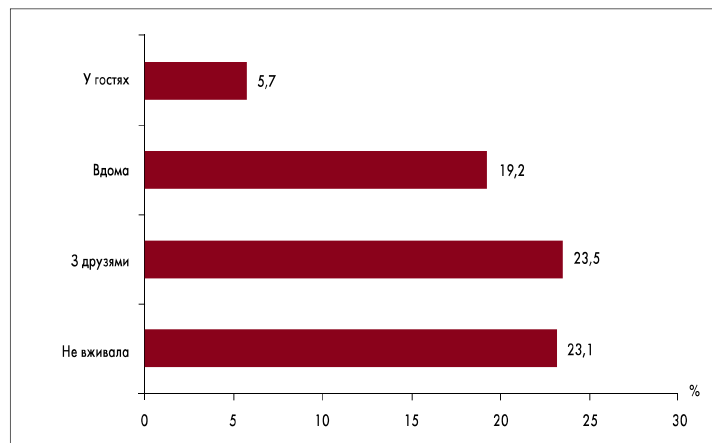

Рис. 7. Розподіл підлітків згідно з відповідями матерів на питання «на вашу думку, де дитина вперше «познайомилася» з алкоголем?» (n=1075)

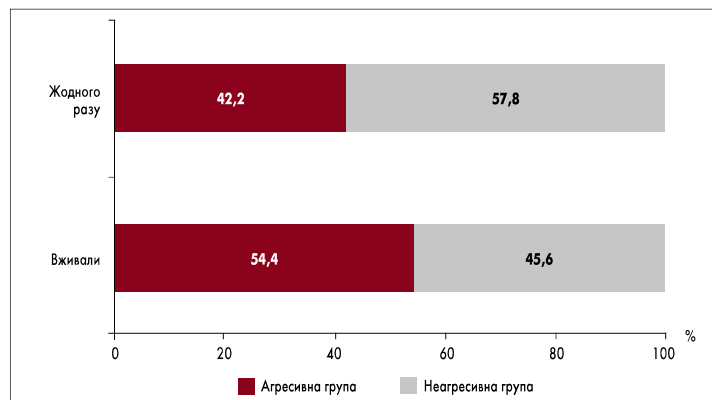

Рис. 8. Розподіл підлітків за кількістю вживання алкоголю залежно від наявності агресії згідно з даними «Анкеті матері підлітка 15-18 років»

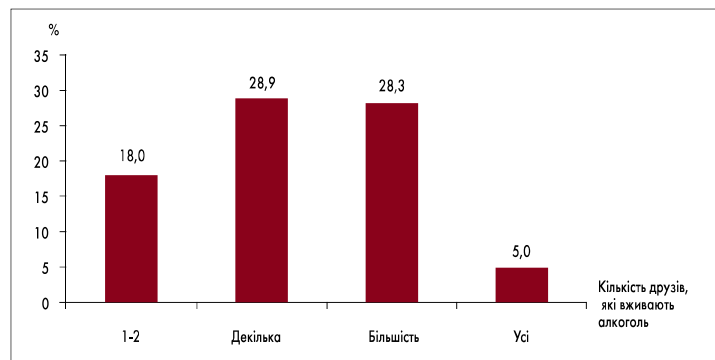

Рис. 9. Відповіді підлітків на запитання «скільки ваших друзів вживають алкогольні напої?»

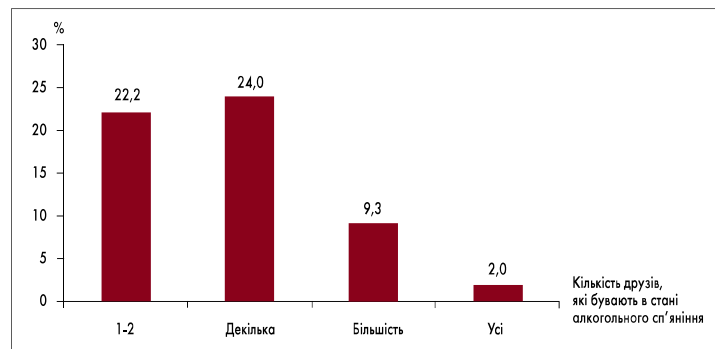

Рис. 10. Відповіді підлітків на запитання «скільки ваших друзів бувають у стані алкогольного сп'яніння?»

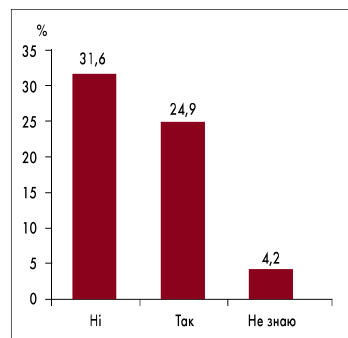

Рис. 11. Відповіді підлітків на запитання «чи хтось із ваших рідних старших братів/сестер вживає алкогольні напої?»

Із вищенаведених даних можна зробити висновок про існування статистично значимого взаємозв'язку між вживанням алкоголю та проявами агресії у підлітків.

За результатами опитування підлітків встановлено, що вживання алкоголю серед них є достатньо розповсюдженим явищем. Так, 28,3% опитаних повідомили, що більшість їхніх друзів вживають алкоголь; 28,9% респондентів відзначили, що мають декілька таких друзів; 18% підлітків відзначили одного-двох таких друзів.

Тільки 12,8% опитаних мають друзів, які не вживають алкогольні напої, а 5% підлітків повідомили, що усі друзі вживають алкоголь (рис. 9).

Зважаючи на важливу соціальну роль товаришування у житті підлітка, проаналізовано факт стану алкогольного сп'яніння у друзів, що виявило: у 11,3% респондентів більшість (усі друзі) бувають у стані алкогольного сп'яніння, чверть підлітків (у 24% випадків) мають декілька таких друзів, 22,2% осіб мають одного-двох таких друзів, у третині (34,5%) випадків підлітки відзначили, що ніхто з їхніх друзів не буває у стані алкогольного сп'яніння (рис. 10).

Для всебічного аналізу соціальних факторів проведено вивчення ролі членів

сім'ї підлітка в аспекті вживання алкоголю. Виявлено, що чверть (24,9%) підлітків мають рідних старших братів чи сестер, які вживають алкоголь, проти третини (31,6%) випадків, де вживання алкогольних напоїв рідними заперечено, також 4,2% підлітків взагалі не знають про такий факт (рис. 11).

Але все ж таки іноді підлітки вимушені бачити своїх рідних братів чи сестер у стані алкогольного сп'яніння. На запитання «чи хтось із рідних буває у стані алкогольного сп'яніння?» 10,8% підлітків дали ствердну відповідь, 44,2% опитаних відповіли «ні», а 5,1% респондентів не знають про такі випадки.

Дослідження частоти вживання алкогольних напоїв у родині підлітків, згідно з відповідями матерів, показало наступні результати. За останні 12 місяців 1-2 рази вживали алкоголь 14,5% матерів і 7,1% партнерів; 3-5 разів — 20,8% матерів і 9,8% партнерів; 6-9 разів — 17,2% матерів і 11,7% партнерів; 10-19 разів — 17,7% матерів та 17% партнерів; 20-39 разів — 7% матерів та 10,7% партнерів; понад 40 разів — 3,2% матерів та 10,1% партнерів (рис. 12). Заперечили вживання алкоголю за останні 12 місяців 14,5% матерів та 15,9% партнерів.

За останні 30 днів 1-2 рази вживали алкогольні напої 41,1% матерів та 25,3% партнерів; 3-5 разів — 12% матерів та 16,3% партнерів; 6-9 разів — 3,5% матерів та 7,3% партнерів; 10-19 разів — 1,5% матерів та 4,7% партнерів; 20-39 разів — 0,2% матерів та 2,2% партнерів; понад 40 разів — 0,2% матерів та 0,9% партнерів (рис. 13). Протягом місяця 34,5% матерів та 24,1% партнерів зовсім не вживали алкоголь.

Підсумовуючи дослідження, ми встановили, що вживання алкоголю українськими підлітками є важливою соціальною проблемою, зважаючи на відсутність ефективних механізмів профілактики девіантної поведінки дітей. Шкода для здоров'я, психологічна і соціальна деградація особистості підлітків внаслідок вживання алкоголю є проблемою

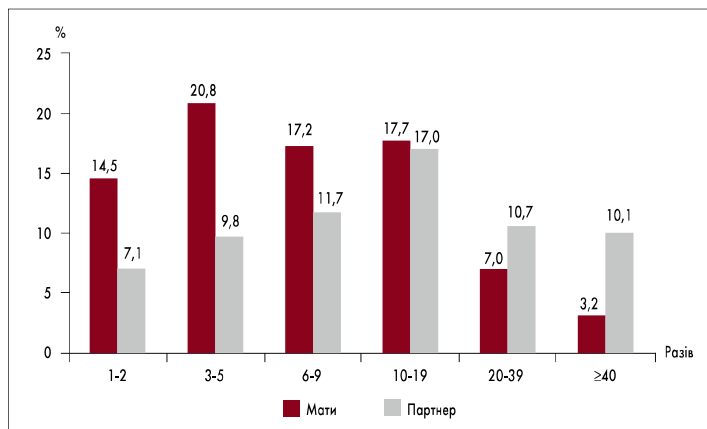

Рис. 12. Частота вживання алкогольних напоїв у родині підлітків за останні 12 місяців, згідно з відповідями матерів

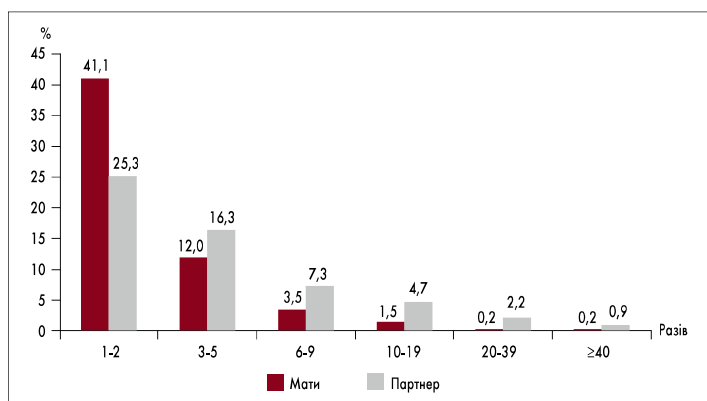

Рис. 13. Частота вживання алкогольних напоїв у родині підлітків за останні 30 днів, згідно з відповідями матерів

державного масштабу, вирішення якої потребує системного і глибокого міждисциплінарного наукового підходу.

Отримані нами дані про вживання алкогольних напоїв у родинному колі та в середовищі однолітків доводять необхідність вироблення обґрунтованої стратегії, спрямованої на попередження такої звички із пріоритетом у бік комунікації та прикладу здорового способу життя проти системи правил та заборон з боку членів сім'ї. Важливим і необхідним є усвідомлений вибір життєвих цілей, формування правильних орієнтацій у складному підлітковому віці, який визначає подальший розвиток особистості.

Висновки

За результатами дослідження встановлено, що третина підлітків вживали алкоголь протягом останнього місяця (34,4%), а відчуття сп'яніння хоч раз у житті відчували 29,4% опитаних, проблеми з батьками через вживання алкоголю мали 12,8% підлітків.

Виявлено, що чверть (24,9%) підлітків мають рідних старших братів чи сестер, які вживають алкоголь, а переважна більшість опитаних (80,2%) мають друзів із цією звичкою. У більшості випадків (23,5%) підлітки вперше спробували алкоголь із друзями (23,5%) та вдома (19,2%).

Визначено, що діти, які ніколи не вживали алкоголь у підлітковому віці, майже в 1,5 рази рідше проявляють агресію, ніж їхні однолітки, які хоч раз у житті вживали алкоголь. Кількість підлітків, які відзначили прояви агресії, зростає зі збільшенням кількості прийомів алкоголю. Зв'язок між вживанням алкоголю й агресивною поведінкою є двостороннім.

Література

1. Фомина Н.А., Орлов В.Б. Исследование алкогольных установок у современных подростков. Прикладная юридическая психология. 2018; 1 (42): 32-40.
2. Черисин Н.М. Профилактика социально небезопасных узалежений среди детей. Украина. Здоров'я нації. 2013; 4: 171-172.
3. Спірида Т.П., Шендригін О.М. Фактори ризику щодо алкоголізації підлітків та молоді. Збірник наукових праць «Педагогічні науки». 2016. Випуск LXXIX, том 3: 45-48.
4. Kann L., McManus T., Harris W.A., Shanklin S.L., Flint K.H., Queen B., Lowry R. et al. Youth Risk Behavior Surveillance — United States, 2017. MMWR Surveill Summ. 2018 Jun 15; 67 (8): 1-114. doi: 10.15585/mmwr.ss6708a1.
5. Балакірева О.М., Бондар Т.В., Павлова Д.М. Динаміка поширення куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед молоді, яка навчається. Український соціум. 2016; 4 (59): 21-41.
6. Adolescent alcohol-related behaviours: trends and inequalities in the WHO European Region, 2002-2014. https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0007/382840/WH15-alcohol-report-eng.pdf.
7. Donoghue K., Rose H., Boniface S., Deluca P., Coulton S., Alam M.F., Gilvary E. et al. Alcohol Consumption, Early-Onset Drinking, and Health-Related Consequences in Adolescents Presenting at Emergency Departments in England. J Adolesc Health. 2017 Apr; 60 (4): 438-446. doi: 10.1016/j.jadohealth.2016.11.017.
8. Табачніков С.І., Харченко С.М., Синицька Т.В., Чепурна А.М., Кіосова О.В., Вороніна О.В. Модель та алгоритм медико-соціальної допомоги підліткам з адиктивною поведінкою, які вживають психоактивні речовини. Архів психіатрії. 2014; 4 (79): 102-106.
9. Черисин Н.М. Медико-соціальні аспекти проблеми вживання психоактивних речовин молоддю (огляд наукової літератури). Україна. Здоров'я нації. 2017; 3: 285-291.
10. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні. За результатами дослідження 2019 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин — ESPAD» / О.М. Балакірева (кер. авт. кол.), Д.М. Павлова, Н.М.К. Нгуен, О.Г. Левчук, Н.П. Пиливонярова, О.Т. Сакович; О.В. Флярковська. — К.: ТОВ «Обнова компанії», 2019. — 214 с.

Повний список літератури знаходиться в редакції.